

ÀGBÉYÈWÒ ỌNÀ-ÈDÈ INÚ ORIN ÌBÍLÈ YORÙBÁ: ORIN SÁKÁRÀ

ÒSÉNI ÈJÌRÉ GÉGÉ BÍ ÀWÒTA

By

SANNI, Rifqat Opeyemi PhD

opesan03@yahoo.co.uk

AKANMU Samuel Oludayo PhD

dayoakanmu2002@yahoo.com

Department of Nigerian Languages,
College of Languages and Communication Arts Education,
Lagos State University of Education, Oto/Ijanikin, Lagos.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8321240>

Àşamò

Ọkan-ò-jòkan işe ló ti wà nílẹ̀ lórí orín ìbílẹ̀ Yorùbá àti ilò-èdè, şugbón a kò tí ì rí ẹnì şişẹ̀ lórí ọ̀nà-èdè inú orin sákàrà Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ̀. Ẹ̀yí ló mú kí a yàn láti tanná wo àwọn ọ̀nà-èdè tí olórin yíi fi şewà sí èrò àti kókó-òrò tó gbé kalẹ̀ nínú àwọn àwo orin sákàrà méréin. Şişẹ̀ àbẹ̀wò sílẹ̀ Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ̀ láti lè rí ọ̀mọ̀ rẹ̀ tí ó sì n kọ orin sákàrà ni ìgbésẹ̀ àkókó. Ẹ̀yí jẹ̀ kí a ní ànfààní sí ọ̀pọ̀ nínú àwọn àwo orin tí olórin yíi kọ nígbà ayé rẹ̀. Àşàyàn àti àdàkò àwọn àwo orin tí a kíyèsí pé ẹ̀dòki èdè şarajo sínú wọn ni ìgbésẹ̀ mիրան tí a gbé nínú işe yíi. Àwọn àwo orin tí a yàn náà ni Mójú Kúrò, Ayé n yí lo, Itàn Àwóri àti Ìrírí Ayé. Àkànlò èdè ayàwòrán tí ó şodo sínú àwo orin méréin yíi ni ó şokùnfà àşàyàn wọn nínú gbogbo àwo orin tí Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ̀ şe. Abala Roman Jakobson (1960) àti Riffatterre (1979) lórí tífòrí ifojú-ìhun-wo işe-ọ̀nà ni a yàn láàyò fún itúpalẹ̀ pépà yíi nítorí pé oun ni a şe àkíyèsí pé ó pegede láti fi şe àtúpalẹ̀ irú işe ọ̀nà tí àkànlò èdè ayàwòrán şodo sínú rẹ̀ báyií. Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ̀ lò àkànlò èdè ayàwòrán bíi àwítúnwí àti àwọn mիրան láti pe àkíyèsí àwùjọ̀ sí àwọn kókó-òrò tó jẹ̀ é lókàn àtíi láti fún afọ̀ ní itumò tó jinlẹ̀, tó sì mú ni lókàn. Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ̀ kò sàilo àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán wònyí ní ìbámu pèlú ilò wọn lówùjọ̀ Yorùbá. Ẹ̀yí jẹ̀ kí á lè sọ ní pàtó pé agbédè-gbéyò ni Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ̀, bẹ̀ẹ̀ kí í şe alóyin lóhùn lásán.

Kókó-òrò: orin ìbílẹ̀, orin sákàrà, ọ̀nà-èdè, ìpàkíyèsí, tífòrí ifojú-ìhun-wo,

Ìfàràà

Orin ìbílẹ̀ jẹ̀ ohun tí a n lo jákèjádò ilẹ̀ àdúláwò. İşe àti àşà àwùjọ̀ tí ó ni orin ìbílẹ̀ a máa fara hàn nínú orin ìbílẹ̀ wọn. Àgbékalẹ̀ orin ìbílẹ̀ Yorùbá a máa dá lórí ohun tí wọn fẹ̀ ló ó fún. Ọ̀kan lára ẹ̀yà eré ìbílẹ̀ Yorùbá ni orin sákàrà jẹ̀, ó sì n şe àmúlò èdè tó lóòrin bí àwọn orin ìbílẹ̀ yókù.

Orin ìbílẹ̀ Yorùbá jẹ̀ ọ̀kan pàtàkì nínú àwọn orin tó gbajúmò ní orílẹ̀ èdè Nàìjíríà. Ìmísí àti àşà ọ̀lájú kó ipa púpọ̀ nínú orin Yorùbá ọ̀de-òní nítorí a rí àfihàn àti ìjẹyọ ohun ọ̀tun tí orin ilẹ̀ òkèèrè mú wọ inú orin bẹ̀ẹ̀. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀ orin ìgbàlódé Yorùbá tí n şe àmúlò ohun-èlò ìkọrin ìgbàlódé, ẹ̀bùn àgbékalẹ̀ àti ìwòhùn ìgbàlódé àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lo.

Oríşíríşíí ni orin ìbílẹ̀ Yorùbá, orírun wọn sì yàtò sí ara wọn díèdíè. Ipasẹ̀ wéré tí àwọn ẹ̀lèsin Ìsiláàmù máa n jí ní àkokò sààri nínú oşù Ràmàdàní tó jẹ̀ oşù tí àwọn mùsulùmí n gba ààwẹ̀ ni orin fúji, wákà, àpàlà àti sákàrà ti bẹ̀rẹ̀ (Olúkaòjú, 1994). Orin Jùjú ní tirẹ̀ wọ àwùjọ̀ Yorùbá nípasẹ̀ àwọn ènìyàn dúdú tí ó padà dé sí orílẹ̀-èdè Nàìjíríà láti Sàró lẹ̀yìn tí òwò ẹ̀rú kásẹ̀ nílẹ̀. Ohun èlò orin jùjú bí i Jità àti ìwòhùn tí wọn mu kí ó yàtò gédégbé sí àwọn orin ìbílẹ̀ Yorùbá yókù.

Orin sákàrà kò gbéyìn lówùjọ̀ àwọn orin ìbílẹ̀ Yorùbá tí àşà ìgbàlódé kò paré. Orin sákàrà ní işe ìwádíi yíi dálé. Lára gbajúmò nídíi orin sákàrà ni a ti rí Àbíbù Olùwá, Yusuf Ọ̀látúnjí, Làsísí Àdisá, Sànúsí Àká, Sàká Láigbadé, Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ̀, Wàsíú Ẹ̀jìrẹ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lo. Orin fúji tó jẹ̀ akéyìndé gbègbón

A Publication of College of Languages and Communication Arts Education, Lagos State University of Education

ni ó jẹ kálé-káko nínú àwọn orin ìgbàlódé, ó gbilẹ láàrin ọdún 1960 sí 1970 tí tí di àkòkò yí. Lára àwọn olórin fúji ni a ti rí Dáúdà Epo-Àkàrà, Síkírù Àyìndé, Kollington Àyìnlá, Wàsìù Àyìndé, Ísìákà Ìyàndá, Adéwálé Àyúbà, Wàsìù Àlàbí, Şẹfiù Àlàó, Abass Àkàndé àti bẹẹ bẹẹ lọ.

Ọnà-èdè jẹ ohun kan pàtàkì tó n pààlà láàrin èdè ewi àti èdè ojoojúmọ. Ẹwà tí ọnà-èdè n bụ kún iṣẹ-ọnà kúrò ní kékéré, ó sì jẹ ọkan lára ọṣùwọn tí a fi n gbé iṣẹ apohùn lérí iwọ̀n láti mò bóyá ó tẹ̀wọ̀n tàbí kò tẹ̀wọ̀n. Oríṣííríṣíí orúkọ ni àwọn onímọ ti pe ọnà-èdè, ọ̀n ni wọ̀n pè ní ẹwà èdè, èrojà amédèdùn, èròjà ọlọ̀nà àti bẹẹ bẹẹ lọ. Àwọn ọnà-èdè tí oníṣẹ-ọnà ajẹmọ-lítírésọ̀ lè mú ló pọ̀ níyè nínú èdè Yorùbá, lára wọ̀n ni ifiròsínròòjẹ, àwítúnwí (àwítúnwí odidi gbólóhùn, àwítúnwí, àkùdè gbólóhùn, àwítúnwí ẹyọ ọ̀rọ̀), ifohunpèniyàn, àfiwé (àfiwé tààrà, àfiwé ẹlẹlẹ̀), àṣọ̀dùn/àṣọ̀rẹgèè, ìbèèrè pèsijẹ, ifòròdàrà, iyánròfèrẹ̀, àjùmòrìn ọ̀rọ̀, ifòdàrà, àti bẹẹ bẹẹ lọ.

Òsèni Èjiré gégé bí gbajúmọ olórin lówùjọ Yorùbá gbayi láàrin àwọn Àwòrí àti ilẹ̀ Yorùbá lápapọ̀. Ọ̀kọ̀rin yí jẹ omo bibi idilé kan pàtàkì láàrin àwọn Àwòrí. Iṣẹ orin ìbílẹ̀ Yorùbá kíko jẹ iṣẹ idilé tí a ti bí i. Abèná ìmọ iṣẹ yí fi yé wa pé, onílù ni baba rẹ, Sèidù Èjiré, onílù láàfin ni bàbá-bàbá rẹ Alùbíàgbà pèlú nígbà tí iya rẹ jẹ Àlàbá Èjiré jẹ ọ̀kọ̀rin àgàṣá tí tí ó fi kúrò láyé. Wọ̀n bí Òsèni Èjiré ní ọjọ kẹ̀èdógún, ọṣù kẹ̀ta ọ̀dún 1926 (15-3-1926), ó sì kú ní ọjọ kejìdínlógún ọṣù kẹ̀jọ, ọ̀dún 2009 (18-8-2009). Ìrírí rẹ̀ nínú irúfẹ̀ orin tí iya rẹ̀ n kọ ló mú un yan orin sákàrà láàyò dípò àwọn iṣẹ ọ̀wọ̀ tí ó kọ̀.

Nínú iṣẹ̀ yí, a ṣe àgbéyèwò ọ̀nà tí Òsèni Èjiré gbà n fi èdè pa àròkò ní àwo orin sákàrà rẹ̀. A ṣe àṣàyan àwo orin sákàrà rẹ̀ mērin tí olórin yí kọ láàrin ọ̀dún 1972 sí ọ̀dún 1994. Ìdí a fi yàn àwọn àwo wọ̀nyí ni pé èdòki èdè àti iṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ kúnú wọ̀n fófó. Abala Jakobson (1960) àti Riffatterre (1979) lórí tíòrì ifojú-ihun-wò ni a mú ló láti túṣu dé isàlẹ̀ ìkòkò àwọn orin sákàrà Òsèni Èjiré tí a yàn nínú iṣẹ̀ yí.

Tíòrì ifojú-ihun-wò

Onímọ sáyènsì èdè kan tí orúkọ rẹ̀ n jẹ Ferdinand de Saussure ló gbé tíòrì ifojú-ihun-wo kalẹ̀ nínú iṣẹ̀ rẹ̀ kan tí ó pè ní Course de Linguistique Generale tí ó jáde ní ọ̀dún 1915 (Adéyemí, 2006 :15). Ó tẹ̀síwájú pé, "orí èdà-èdè ni tíòrì náà dálè sùgbọ̀n àwọn onímọ iṣẹ-ọ̀nà lítírésọ̀ bíi George Lukacs ló kókó ló ó fún lámèètọ̀ lítírésọ̀". Ohun tí ó hàn nínú èrò onímọ̀ tí a tọka sí yí ni pé, èdà-èdè ni ìpilẹ̀ tíòrì ifojú-ihun-wo, àti pé àwọn oníṣẹ-ọ̀nà lítírésọ̀ ló yáa ló láti fi ṣe ọ̀diwọ̀n iṣẹ-ọ̀nà wọ̀n tí ó fi wá di ohun tí wọ̀n mú gégé bí i tíòrì tí oníṣẹ̀ lámèètọ̀ lè mú ló. Agbàterù tíòrì yí gbà pé, ṣe ni ó yẹ kí à wo afọ̀ bí odidi iṣẹ̀, kí má wò ó bí ẹyọ. Wọ̀n fi kún un pé ìbáṣepọ̀ ọ̀rọ̀ inú afọ̀ ṣe kókó nínú itúpalẹ̀ fún ìdí èyí ẹhun afọ̀ ló yẹ kí á wò. Àwọn agbàterù tíòrì ifojú-ihun-wò gbà pé bí ẹni hun ẹni tàbí hun aṣọ̀ ni iṣẹ-ọ̀nà lítírésọ̀ jẹ, èyí ló mú kí isòrì tàbí burè kòkọkan máa fowókowó.

Jakobson (1960) ọkan nínú àwọn agbáterù tíòrì yíí fi idí ọrọ̀ múlẹ̀ pé imọ̀ èdè àti lítírẹ̀ṣọ̀ bá ara tan àti pé lára àṣà ewi ni kí ó máa ni ìpàkíyèsí-sí (foregrounding) èyí tí èdè tàbí ìṣọ̀ ojoojúmọ̀ kò ní. Àgbékalẹ̀ tí ó mú ewi yàtò sí èdè ojoojúmọ̀ wònyí ní ilò àwọn ọ̀nà-èdè tí olùṣọ̀ tàbí oníṣẹ̀-ọ̀nà fi dáṣọ̀ ró èrò ọ̀kàn rẹ̀ ni Jacobson tọ̀ka pé kí lámèétọ̀ máa yẹ̀wò nínú àtúpalẹ̀. Èrò Riffatterre (1979) lórí àyẹ̀wò ọ̀nà-èdè ni pé, àtúpalẹ̀ iṣẹ̀ yóò fejú jù bí lámèétọ̀ ba n wò gbogbo ọ̀nà-èdè. Èyí mu dábàá kí lámèétọ̀ wò yan àwọn ọ̀nà-èdè tó hánde jù lọ̀, tí ó sì n ṣiṣẹ̀ ìpàkíyèsí láàyò. Àbá yíí ni a yàn tí a sì tẹ̀lẹ̀, èyí ló jẹ̀ kí a ṣe àdáyọ̀ àwọn ọ̀nà-èdè tó hánde jù lọ̀ nínú orin sákàrà Ọ̀sẹ̀nì Èjìrẹ̀ tí a lò ní iṣẹ̀ yíí.

Iṣẹ̀ Tó wà Nílẹ̀ Lórí Orin Ìbílẹ̀ Yorùbá

Àwọn onímọ̀ iṣáájú ti sa ipá gidi lórí orin, pàápàá jùlọ̀ orin ìbílẹ̀ Yorùbá ati orin ọ̀de ọ̀nì. Bí a ti rí àwọn onímọ̀ tó pààlà láàrin oríṣíríṣi orin nínú iṣẹ̀ wọn bẹ̀ẹ̀ la rí àwọn tí wọn ṣe àyẹ̀wò iwúlò, àṣà àti ọ̀nà-èdè nínú àwọn orin tí wọn yàn. Lára àwọn onímọ̀ wònyí ni a ti rí Euba (1971:180) àti Olúkòjù (1994) tí wọn ṣiṣẹ̀ lórí itàn tó rọ̀ mọ̀ iwáyé orin sákàrà. Wònyí ni ọ̀mọ̀ Yorùbá kan tó n jẹ̀ Ábúdù tó lọ̀ ṣe àtípó ní ilú Bìdá ní ìpínlẹ̀ Nájìà ló pilẹ̀ orin sákàrà. Wònyí fi kún àlàyé wọn pé alaalẹ̀ lẹ̀yìn iṣẹ̀ oòjọ̀ ni Ábúdù máa n kó àwọn ọ̀mọ̀ Yorùbá egbẹ̀ rẹ̀ jọ̀, tí wọn yóò sì máa fi orin yíí dá ara wọn láráyá. Èrò àwọn onímọ̀ yíí fi hàn pé, ọ̀mọ̀ bíbí ilẹ̀ Yorùbá ló kókọ̀ kọ̀ orin sákàrà, ó kàn jẹ̀ pé kí i ṣe ilẹ̀ Yorùbá ni ó wà ní àkókò tí ó kókọ̀ kọ̀ orin yíí, Èyí sì pèlú ohun tí a fi lè sọ̀ pé àwùjọ̀ tí ó ti kókọ̀ kọ̀ orin yíí ló ṣe okùnṣà ohun-èlò orin tí a bá pàdẹ̀ nínú orin nàà. Fánlọ̀lá (1990) ṣiṣẹ̀ lórí àwọn èwì Yorùbá láàrin ọ̀dún 1970 sí 1986, nínú iṣẹ̀ yíí ó sọ̀rọ̀ nípa àyípadà tí ó dé bá ewi alohùn, ó ní, “ọ̀pọ̀ orin Yorùbá ti di okùnṣà ọ̀rọ̀-ajẹ̀ tí ó n pawó rẹ̀pẹ̀tẹ̀ fún àwọn akọ̀rin Yorùbá. Èrò onímọ̀ yíí jẹ̀ kí a mọ̀ pé àwọn ewi alohùn Yorùbá tí gbèrú kojá ohun a fi n ṣeré, ó ti di iṣẹ̀ oòjọ̀ àwọn kan. Itọ̀kasí onímọ̀ yíí jẹ̀ ohun pàtàkì tí a mọ̀ mọ̀ orin ilẹ̀ Yorùbá dí ọ̀nì, ojoojúmọ̀ ni èyí sì n gbèrú sí. Yàtò sí àwọn akọ̀rin tí ó n rí owó ribiribi nídíí orin kíkọ̀, a tún rí àwọn tí ó n jó sí orin láti pawó, bẹ̀ẹ̀ ni a rí àwọn olùgbé-àwo orin jáde àti àwọn tí ó n ta àwo orin tí wọn ti di ọ̀lọ̀rọ̀ nípasẹ̀ orin oríṣíríṣi. Ó hàn gbangba nínú èrò Olútóyè (1993:114) pé, àwọn akéwì alohùn ló n júwe irú iwà àti iṣe àwùjọ̀ yálà èyí tí ó tọ̀ tàbí èyí tí kò tọ̀. Àwùjọ̀ Yorùbá kò fi ààyè gba iwà ìbàjẹ̀ àti ìrẹ̀nìjẹ̀. Èyí sì máa n hàn nínú àgbékalẹ̀ ewi tàbí orin tí wọn kọ̀. Itọ̀ka sí iwúlò àti pàtàkì ewi alohùn ni onímọ̀ yíí fi hàn nínú iṣẹ̀ rẹ̀ láàyè yíí. Onímọ̀ yíí fi hàn gbangba pé iwúlò orin lówùjọ̀ kò kéré ṣùgbọ̀n kò fidí ọ̀rọ̀ múlẹ̀ pé aburu aláilẹ̀gbẹ̀ wà ti orin lè ṣe ní àwùjọ̀. Bí orin ṣe lè dọtẹ̀ sílẹ̀, ló lè dalé rú tàbí dógun sílẹ̀ láàárín ilú. Adéyemí (1996:3) ní tirẹ̀ ṣàlàyé pé, “orin àpàlà Yorùbá kì i ṣe àkọ̀gbowó nìkan, ó ní alóre àwùjọ̀ ni àti pé a lè tọ̀ka sí onírúurú ètò sàwùjọ̀ àti àyípadà tó ti dé bá àkóónú orin”. Iṣẹ̀ mìíràn tí orin àpàlà tún lè ṣe lówùjọ̀ Yorùbá ni onímọ̀ yíí tọ̀ka sí láàyè yíí. Bẹ̀ẹ̀ ló n tọ̀ka sí ipò pàtàkì tí orin ìbílẹ̀ Yorùbá ti wà lówùjọ̀. Àkíyèsí wa nípa àgbékalẹ̀ onímọ̀ yíí ni pé, iṣẹ̀ ribiribi tí orin àpàlà lè ṣe lówùjọ̀ fúnka mọ̀ láìwo kùdìẹ̀kudìẹ̀ orin àpàlà bí i mimú itàn tàbí iṣẹ̀lẹ̀ tí ó bani nínú jẹ̀ wá sí irántí ẹ̀ni.

Àwọn ìtàn tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ aburú tó lè mu ènìyàn ro àròpin a máa jẹ̀ yọ̀ nínú orin nígbà mìíràn èyí sì lè mu kí ẹ̀ni tí ọ̀rọ̀ kan ẹ̀ ohun tí kò tọ̀. Èyí mú kí a sọ pé lójú lódi ni orin máa n jẹ̀.

Ajíbóyè (2003:11) ṣiṣe iwádii lóri ohun-èlò orin sákàrà, nínú iṣe rẹ ó ṣàlàyé pé, “ìró Gòjé ló sàbàá máa n ṣíwájú nínú eré sákàrà, tí ìró igbá yóò tẹ̀lẹ̀ e, tí ìró ilù àti àgídìgbo yóò sì tún tẹ̀lẹ̀ e, tí orin látenu olóri àti àwọn elégbè yóò sì tẹ̀lẹ̀ e. Igbésè tó máa n wáyé ní àkókò orin sákàrà ní onímò yí tó lèṣeṣe nínú iṣe yí. Onímò yí kò jẹ̀ kí a mò bóya ilànà yí nìkan ni wọn gbòdò tẹ̀lẹ̀ láti kọ orin sákàrà. Bákán náà ni kò sọ ìdí tí èyí fi rí bẹ̀ẹ̀ tàbí ìdí tí kò fi gbòdò yí padà. Ajíbádé (2005) ṣiṣe lóri kókó-òrọ̀ tí orin Èkún ìyàwó máa n dá lé lóri. Ó fi kún un pé ìyàwó àti àwọn ẹ̀lẹgbé rẹ̀ máa n ló àwọn orin àkókò igbeyawó yí láti sọ nípa ibáṣepò tó yẹ kí ó wà láàrin ọkọ, ìyàwó, àwọn ẹbí ọkọ àti ẹbí ìyàwó. Iṣe yí n tọka sí ọ̀nà tí àwọn obinrin n gbà fi orin kọ ara wọn ni iwà tó yẹ kí wọn hù tí wọn bá dé ilé ọkọ. Oláwálé (2015) ṣiṣe lóri àgbéyèwò àwọn orin ibilẹ̀ tí a mò mò àwọn ilorin, ó ní àwọn orin ibilẹ̀ Yorùbá ní ilorin jẹ̀ ọkan pàtàkì lára okunfà àlàáfia, iṣọkan àti ifowosowopọ̀ èyí tó tako ẹ̀lẹ̀yàmèyà. Ohun tí àwọn ará ilù ilorin n lo orin ibilẹ̀ Yorùbá fún láàrin àwùjọ wọn ni onímò yí n tọka sí. Onímò ẹ̀ iwádii tó tẹ̀wọ̀n sùgbọ̀n kò fi hàn bóyá ààrin àwọn ará ilorin nìkan ni wọn ti n kọ irú àwọn orin wọnyí. Bẹ̀ẹ̀ ni kò jẹ̀ kí a mò bóyá èèwò tàbí máṣe kanakn wà nídií orin wọnyí tàbí kò sí. Ojú-àmúwayé Yorùbá nípa obinrin nínú àṣàyàn orin sákàrà Òsèni Èjiré ni iṣe Sanni (2021) dá lé. Nínú iṣe yí, ó jẹ̀ kí a mò pé, ọ̀rọ̀ nípa igbé-ayé àwọn obinrin àti àjọṣepò wọn pèlú àwọn èrò àwùjọ̀ jẹ̀ pàtàkì nínú àwọn orin Òsèni Èjiré. Ó hàn pé, ojú tí olórin yí fi n wo àwọn obinrin kò tako ti àwùjọ̀. Ó sì gbà pé àwùjọ̀ tí kò bá ka obinrin kún pàtàkì kò lè ẹ̀ ṣe. Ipa pàtàkì àwọn obinrin nínú àwùjọ̀ ni onímò yí hù jáde nínú orin sákàrà láti kọ̀ àwùjọ̀ lẹ̀kọ̀. Iṣe tí onímò yí ẹ̀ kò kéré rárá sùgbọ̀n iṣe yí kò jẹ̀ kí a mò bóya olórin tí ó ló àwo orin rẹ̀ sọ̀rọ̀ nípa iwà àti iṣe àwọn ọkúnrin, bẹ̀ẹ̀ ni kò jẹ̀ kí a mò bóyá ẹ̀ ni olórin náà kò tilẹ̀ ka àwọn ọkúnrin sí nìkan pàtàkì rárá. Àwọn iṣe tí a tọka sí wọnyí àti ọkan-ò-jọkan iṣe àwọn mìíràn jẹ̀ kí a mò pé iwádii lóri orin ibilẹ̀ Yorùbá ti gbòdò bẹ̀ẹ̀ ó sì n tẹ̀sìwájú lówùjọ̀ wa.

Àgbéyèwò Ọ̀nà-Èdè Inú Orin Òsèni Èjiré

Ọkan-ò-jọkan iṣe ni àwọn onímò sì ti ẹ̀ lóri ohun tí ọ̀nà-èdè jẹ̀, lára iṣe wọnyí ni a ti rí Ọpẹfèyítimí (2014 :69) ṣàlàyé pé, “iṣe ọ̀nà-èdè ni láti gbé èdè hàn, láti gbé e yọ kojá àlà, láti tí í síwájú”. Àríwísí onímò yí ni pé, ọ̀nà-èdè máa fi kún itumò ọ̀rọ̀, ó sì máa gbé ọ̀ye ọ̀rọ̀ yọ kedere. Fájényò (2000 :42) sọ pé, “...bí a bá wá sọ pé èdè kan ní ẹ̀wà, ohun tí a ní lọkan ni pé ọ̀nà-èdè tó péye sodo sínú irúfẹ̀ èdè náà. Ó wá fi kún un pé, “a lè sọ pé ọ̀nà-èdè ni àrà tí a dá sí afọ̀ kan yálà èyí tí a kọ̀ sílẹ̀ tàbí tí a sọ̀ lẹ̀nu. Èrò yí fi hàn pé ọ̀nà-èdè máa n bu ẹ̀wà kún iṣe-ọ̀nà ajemó-lítírẹ̀ṣọ̀ yálà alohùn tàbí àpilẹ̀kọ̀.

Jakobson (1960) nínú Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí (2014: 28) gbà pé, ọ̀kan-ò-jòkan ní ọ̀nà-èdè tí oníṣẹ-ọ̀nà lè ló láti gbé ṣẹ-ọ̀nà lárugẹ, ó dábàá kí lámèètó ẹ̀ àfàyo gbogbo wọ̀n kí ó sì gbọ̀n ọ̀n yẹbẹyẹbẹ. Riffattere (1970) nínú Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí (2014: 28) ní èrò tó tako èrò òkè yíí, ó ṣàlàyé pé, kí í ẹ̀ gbogbo ọ̀nà-èdè ló yẹ kí a yèwò nítorí àwọ̀n kan kò fi bẹ̀ẹ ẹ̀ pàtàkì. Onímọ̀ yíí wá dábàá pé, ọ̀nà-èdè tó bá hàn de jù nínú ewi ló yẹ kí Jakobson yàn láàyò. Èrò yíí gan-an ni a tẹ̀lé nínú bẹ̀bá yíí. Èyí ló mú wa yàn láti ẹ̀ àgbéyèwò ọ̀nà-èdè tó hàn de jù, tó sì ṣiṣẹ̀ ipàkíyèsí sí nínú orin sákàrà Ọ̀sèni Èjirẹ̀. Ọ̀nà-èdè àwítúnwí àti àfiwé ló hàn de jù tí ó sì tún ẹ̀ pàtàkì jù nínú àṣàyàn àwọ̀n àwo orin tí a ló.

Ìlò Ọ̀nà-Èdè Àwítúnwí

Àwítúnwí ní ọ̀nà àṣotúnso ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn kan náà. Àwọ̀n onímọ̀ gbà pé ọ̀kan pàtàkì ni àwítúnwí jẹ nínú ṣẹ-ọ̀nà aláwòmọ̀-lítírésọ̀ àti pé kò-ṣe-é-má-níí ni nínú ewi. Ṣẹ̀ tí àwítúnwí ń ẹ̀ ni ìtẹ̀numọ̀ kí ó lè mú ọ̀rọ̀ tàbí odidi gbólóhùn tí a sọ ní àṣotúnso dùn tàbí kí ó fi pàtàkì ọ̀rọ̀ inú ìsọ hàn olùgbọ̀. Bákan náà ló jẹ ọ̀kan lára àbùdá tó wọ̀pọ̀ nínú ewi Yorùbá. Èyí tùmọ̀ sí pé àwítúnwí jẹ ọ̀nà-èdè pàtàkì nínú ewi àti orin Yorùbá. Oríṣíríṣi àwítúnwí ló wà nínú èdè Yorùbá, lára wọ̀n ni a ti rí àwítúnwí aláakùdẹ̀ gbólóhùn, àwítúnwí ẹ̀yọ-ọ̀rọ̀, àwítúnwí odidi-gbólóhùn, àwítúnwí ìtumọ̀, àwítúnwí ìrò àti bẹ̀ẹ bẹ̀ẹ lọ.

Àwítúnwí Onígbólóhùn

Ṣiṣe àṣotúnso odidi gbólóhùn lè wáyé nínú afọ̀ bí apohùn bá ní kókó-ọ̀rọ̀ tó fẹ̀ pe àkíyèsí olùgbọ̀ sí kí kókó-ọ̀rọ̀ náà lè rinlẹ̀ sọkan olùgbọ̀. Ọ̀sèni Èjirẹ̀ ẹ̀ àmúlò àwítúnwí odidi ilà tàbí gbólóhùn ní ọ̀pọ̀ ààyè nínú àwọ̀n orin rẹ̀ tí a yàn fún ṣẹ̀ yíí. Àpẹ̀rẹ̀ bí olórin ẹ̀ ẹ̀yí hàn nínú àwo orin Ayé ń yí lọ (1975) bá yíí:

LÍLÉ	Tèwe tàgbà ẹ̀ ṣàánú mi ooo
ÈGBÈ	<u>E ṣàánú aláábiamo</u>
LÍLÉ	Obìnrin tó báti lóyún sínú ó dẹ̀lẹ̀gẹ̀
ÈGBÈ	<u>E ṣàánú aláábiamo</u>
LÍLÉ	Èṣẹ̀ yòowù kólè ẹ̀, ẹ̀ má mà bajà oo
ÈGBÈ	<u>E ṣàánú aláábiamo</u>
LÍLÉ	Í ẹ̀ ná máa n fọ̀nkọ̀ níran pára ń niwọ̀n
ÈGBÈ	<u>E ṣàánú aláábiamo</u>
LÍLÉ	Wọ̀n ò lágbara láti jà, ọ̀rọ̀ ná lè sọ oo

ÈGBÈ E sàánú aláábiamo
LÍLÉ Wọn ò lágbára láti jà, ọ̀rò ná lè sọ oo
ÈGBÈ E sàánú aláábiamo

Àwo Orin Ayé ní yí lọ, (1992)

Nínú àyọ̀lò òkè yíí, olórin ẹ̀ àwítúnwí ní ilà kejì síra wọn. Àsọtúnso gbólóhùn “E sàánú aláábiamo” nínú àyọ̀lò yíí ní fi kókó-èrò ọ̀kan olórin múlẹ̀ sọkàn olùgbọ̀ ni. Ohun tí olórin fẹ́ kó rìnlẹ̀ sọkan olùgbọ̀ ni àánú tí ó n bẹ̀bẹ̀ fún. Àwítúnwí gbólóhùn yíí yóò jẹ́ kí kókó-òrò inú orin yíí hàn kedere kí ó sì mú olùgbọ̀ lọkan. Àyọ̀lò yíí ẹ̀sẹ̀ ẹ̀pakiyèsí-sí nínú orin tí ó ti jẹ́ yọ, èyí sì wà ní ìbámu pẹ̀lú èrò Jacobson (1960) lóri tíòrì ifojú-ìhùn-wò tí a lòn nínú ẹ̀sẹ̀ yíí. Àsọtúnso tí gbólóhùn yíí wà ló pé òye àwùjọ̀ sí èrò tí olórin n fi hàn láàyè yíí. Bákan náà ló wà ní ìbámu pẹ̀lú èrò tí Ọ̀pádọtun (2002:100) tọ̀ka sí pé, “ẹ̀sẹ̀ kẹ̀ta tí àwítúnwí n ẹ̀ ni pé ó n jẹ́ kí ó ọ̀rùn fún àwọn olùwòran láti lówọ̀ nínú ẹ̀sẹ̀ akéwì pàápàá jù lọ bí ó bá ẹ̀ orin”. A kiyèsí pé, àwọn elégbè lo àwítúnwí yíí láti dá sí (gbe) orin yíí. Àfihàn àwítúnwí odidi gbólóhùn tún jẹ́ yọ̀ nínú àwo orin ìtàn Àwóri bá yíí:

LÍLÉ Geegele kà sàìgbémi lékè gengele
 Àwọn ọ̀tá aráayé o
ÈGBÈ Geegele kà sàìgbéwa lékè gengele
LÍLÉ Àwọn ọ̀tá aráayé o
ÈGBÈ Geegele kà sàìgbéwa lékè gengele
LÍLÉ A fẹ́ ká lọ má fẹ́ ká dé
ÈGBÈ Geegele kà sàìgbéwa lékè gengele
LÍLÉ Àwọn a fẹ́ ká jẹ́ má fẹ́ ká yó
ÈGBÈ Geegele kà sàìgbéwa lékè gengele
LÍLÉ A ó lékè àwọn ọ̀tá a wa oo
ÈGBÈ Geegele kà sàìgbéwa lékè gengele
LÍLÉ Àwọn ara wọn kà sàìbára wọn jà, àwọn ara wọn
 Onífá tẹ̀ gbésé mi lọ fún
ÈGBÈ Àwọn ara wọn kà sàìbára wọn jà, àwọn ara wọn
LÍLÉ Oníşẹ̀gùn tí ẹ̀ fòwẹ̀ mi tì o
ÈGBÈ Àwọn ara wọn kà sàìbára wọn jà, àwọn ara wọn

LÍLÉ	Àlùfàà tí ẹ gbésé mi lọ fún
ÈGBÈ	<u>Àwọn ara wọn kà sàibára wọn jà, àwọn ara wọn</u>
LÍLÉ	Onísègùn tí ẹ fòwè mi tì o
ÈGBÈ	<u>Àwọn ara wọn kà sàibára wọn jà, àwọn ara wọn</u>
LÍLÉ	Àwọn tí ẹ fòwè mi yùn o
ÈGBÈ	<u>Àwọn ara wọn kà sàibára wọn jà, àwọn ara wọn</u>

Mójú Kúrò (1973).

Gbólóhùn “Geegele kà sàìgbéwa lékè gengele” àti “Àwọn ara wọn kà sàibára wọn jà, àwọn ara wọn” tí olórin ẹ àwítúnwí rẹ yí jẹ gbólóhùn àwíşé láti mú kí ohun tí ó sọ ẹ lóri àwọn ọ̀tá. Ó ẹ àwítúnwí nínú ọ̀fọ̀ yí láti pe àkíyèsí olùgbọ̀ sí èrò rẹ. Bákan náa ni ó hàn pé àwọn burè náà wà ní ifowókọ̀wọ̀ pẹ̀lú ara wọn, èyí lo sì mú kí kókó-òrò náà hàn de gedegbe. Ọkan lára iwúlo tí àwọn onímò là kalẹ̀ pé àwítúnwí wúlò fún ni èyí. Èyí wà ní ìbámu pẹ̀lú èrò Ọ̀gúnymí (2009:36) lóri àwítúnwí tí ó tọ̀ka pé, “...ìgbàgbọ̀ tí àwọn èniyàn ní tún ni pé a máa yí nńkan padà, a sì máa mú kí ifẹ̀ inú akéwì ó ẹ”. Èrò onímò yí ni pé síso àsòtúnso ọ̀rò máa n jẹ kí àşẹ gun èrò apohùn.

Àwítúnwí àlákùdè Gbólóhùn

Èyà àwítúnwí yí náà jẹ èyí tí ọ̀pọ̀ onímò tó şişé lóri àwítúnwí gbà pé ó jẹ ọkan lára ọ̀nà-èdè tí apohùn lè fi şewà fún işé-ọ̀nà wọn.

Àwítúnwí àlákùdè gbólóhùn ló máa n wáyé nígbà tí onísé-ọ̀nà bá tẹnumò àwọn ọ̀rò kan lémòlémò látìgbàdégbà nínú işé-ọ̀nà rẹ. Àwọn ọ̀rò wònyí kò tó odidi gbólóhùn şùgbón wón ju ẹyọ-ọ̀rò kan lọ. Ọ̀sèni Èjìrẹ lo ọ̀nà-èdè yí nínú orin rẹ, Ìrírí Ayé, (1994) bá yí:

LÍLÉ	Ọmọ Şókótó <u>mo mà báyin kédun</u>
ÈGBÈ	F’áwọn ẹrú Olúwa tí wọn ré kojá
LÍLÉ	Ọba Şókótó <u>mo mà báyin kédun</u>
ÈGBÈ	F’áwọn ẹrú Olúwa tí wọn ré kojá
LÍLÉ	Ọba Bòrònú <u>mo mà báyin kédun</u>
ÈGBÈ	F’áwọn ẹrú Olúwa tí wọn ré kojá
LÍLÉ	Ọba Bòrònú <u>mo mà báyin kédun</u>
ÈGBÈ	F’áwọn ẹrú Olúwa tí wọn ré kojá

LÍLÉ Ọmọ Bọ̀rònú mo mà báyin kédun
ÈGBÈ F'áwọ̀n ẹ̀rú Olúwa tí wọ̀n ré kojá
LÍLÉ Ẹ̀yi ọmọ Kánu mo mà báyin kédun
ÈGBÈ F'áwọ̀n ẹ̀rú Olúwa tí wọ̀n ré kojá
LÍLÉ Ọba Kánù mo mà báyin kédun
ÈGBÈ F'áwọ̀n ẹ̀rú Olúwa tí wọ̀n ré kojá

Àwo orin Ìrírí Ayé, (1994).

Akùdẹ gbólóhùn “Mo mà báyin kédun” tí olórin ẹ̀ ̀àwítúnwí rẹ̀ nínú orin òkè yíí n ẹ̀ ̀àfihàn ipò ìbànújẹ̀ tí olórin n pe àkíyèsí àwọ̀n olùgbọ̀ sí. Bí olórin ti n sọ ọ̀rọ̀ yíí ní àsọtúnso yòdò mú kí olùgbọ̀n fi ọ̀kan bèèrè pé kí ló fa irú ọ̀rọ̀ yíí? Bí ẹ̀yi bá sì ti wáyé, àwítúnwí ti jíṣẹ̀ tí olórin ran an nítorí kókó-ọ̀rọ̀ ti rinlẹ̀ sókan olùgbọ̀. Iṣẹ̀ ìpàkíyèsí-sí tí ó mú èdè ewi yàtò tí Riffatterre (1979) ni kí lámèétọ̀ máa yẹ̀wò ló wáyé láàyè yíí. Olórin sì ti lo ọ̀nà-èdè yíí láti jíṣẹ̀ tí ó fẹ̀ fi orin rẹ̀ jẹ̀ nínú orin náà. Bí àwítúnwí yíí ti n fi ẹ̀wà kún orin sákàrà tí a gbọ̀ sẹ̀tí náà ni ó tún jẹ̀ kó rọ̀rùn láti kọ̀ orin náà sórí. Àpẹ̀rẹ̀ mìíràn hàn de nínú orin Ìrírí Ayé, (1994) bá yíí:

LÍLÉ ...
 Àkànní o, kékeré awo, awo ló n se
 Àgbà awo awo ló n se
 Kékeré awo, awo ló n se o
 Awo máa n gbèjà ara wọ̀n ni
ÈGBÈ Kékeré awo, awo ló n se
 Àgbà awo awo ló n se
 Kékeré awo, awo ló n se o
 Awo ma n gbèjà ara wọ̀n ni
LÍLÉ Kékeré awo, awo ló n se
 Àgbà awo awo ló n se
 Kékeré awo, awo ló n se o
 Awo ma n gbèjà ara wọ̀n ni

Àwo orin Ìrírí Ayé, (1994)

“Awo ló n se” ni ó jẹ̀ àwítúnwí alá kùdẹ̀ gbólóhùn tí olórin kọ̀ ní àkọtúnkọ̀ nínú àyọ̀lò òkè yíí. Olórin ẹ̀ ̀àwítúnwí afọ̀ (Awo ló n se) yíí láti fi hàn pé olórin mọ̀ rírí àṣà Yorùbá, ó sì bọ̀wọ̀ fún ẹ̀sìn ìbílẹ̀ Yorùbá pẹ̀lú. Ó ẹ̀ ̀itẹ̀numọ̀ afọ̀ yíí kí àwùjọ̀ lè mọ̀ pé, ìrẹ̀pọ̀ tó dán mọ̀ran ló wà láàrin ẹ̀gbẹ̀ awo àti pé, kò sí ẹ̀ni tí ó yẹ̀ kí ẹ̀yàn fojúdí nínú àwọ̀n ọmọ ẹ̀gbẹ̀ awo tàbí ìmùlẹ̀. Iṣẹ̀ ìpàkíyèsí sí àti àfihàn ìmédè lò lọ̀nà tó péye tí olórin fi àwítúnwí ẹ̀ ̀nínú àyọ̀lò yíí jẹ̀ lára ohun tí àwọ̀n agbàtẹ̀rú tíọ̀rì ifojú-ihun-wò dábáá pé ọ̀nà-èdè gbọ̀dò lè ẹ̀ ̀nínú iṣẹ̀-ọ̀nà ajẹ̀mọ̀-lítírẹ̀ṣọ̀. Bẹ̀ẹ̀ ni ìtọ̀kasí ààrín ẹ̀gbẹ̀ fi hàn pé ohun tí o n ẹ̀ ̀selẹ̀ àti àṣà àwùjọ̀ ni orin sákàrà yíí gbájúmọ̀.

Àwítúnwí Ẹyọ-òrò

Ẹyí ni ìjẹyọ ọ̀rò kan soṣo kojá ẹ̀ẹkan nínú afò. Irúfẹ ọ̀nà-èdè yìi sáábàá máa n jẹ yọ nínú orin àti oríkì. Ọ̀kan-ò-jòkan ẹyí wà nínú àwọn àwo orin Ọ̀sèni Ẹ̀jìrẹ́ tí a ṣàyan, bí àpẹ̀rẹ nínú orin Ìtàn Àwóri, (1992):

ÀJỌKỌ	Wón ní ka ṣẹgun <u>òtá</u> Ka rẹyìn odì
LÍLÉ	Wón ní bàbá ẹni
ÈGBÈ	<u>Òtá</u> ẹni
LÍLÉ	ìyá ẹni
ÈGBÈ	<u>Òtá</u> ẹni
LÍLÉ	Ọmọ tí a bí
ÈGBÈ	L' <u>òtá</u> ẹni
LÍLÉ	ìyàwó tí a fẹ
ÈGBÈ	L' <u>òtá</u> ẹni

Ìtàn Àwóri, (1992).

Àwítúnwí “òtá” tí ó tùmò sí olódi èyàn ni olórin ṣe nínú orin òkè yìi. Ọtá èyàn nílé ayé ni àwọn èdá tí kò fẹ kí èyàn ṣe òun rere. Gbogbo èyàn tí inú rẹ kò dùn sí òun ayọ tí a bá ni, ọtá ẹni ni. Yorùbá gbà pé kò sí àjọṣepò tí ó le sọ pé èyàn kan kò lè jẹ ọtá ẹni. Ìyàwó lè jẹ ọtá ọkọ, ọkọ lè jẹ ọtá ìyàwó rẹ, bá yí nàà ló wà láàrín ọ̀bí àti ọmọ, ẹgbón àti àbúrò àti bẹ̀ẹ bẹ̀ẹ lọ. Olórin ṣe ìtẹnumọ ọtá láti pe àkíyèsí àwùjọ sí èrò ọkan rẹ nípa èdá àwùjọ àti iwà tí a lè bá pàdé lówọ èyàn. Èrò àwọn agbátẹrú tí ọ̀rì ifojú-ihun wo bí i Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítimí (2014) lóri pé wóróhùn ni a sín pò tò n di ọ̀rò, a sín ọ̀rò pò tò n di gbólóhùn, tí a sì sín gbólóhùn pò tò n di làbàrè wà ní ìbámu pẹ̀lú àyọ̀lò òkè yìi. Bí a bá wo ẹyọ ọ̀rò bí ‘òtá’ nìkan láìwo mọ gbólóhùn tí ó ti jẹ yọ itumọ rẹ kò lè kún. Ẹyí jẹ kí a gbà pé wíwọ afọ gégé bí odidi tí tí ọ̀rì yìi tọka sì gan-an ni ọ̀nà tó tọ láti ṣiṣẹ lámèétọ. Ohun mìíràn tí a tún rí gbámú nínú èrò òkè yìi ni pé, bí a ti n ṣe àtòpò nínú afọ gan-an ni a n pè ní ihun, òtẹ̀ tàbí ọ̀ṣùwọ́n tí a fi lè yẹ ihun inú àgbékalẹ̀ iṣẹ-ọ̀nà ajẹmọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ wò ni tí ọ̀rì ifojú-ihun-wo lítírẹ̀ṣọ̀ gbájúmọ̀.

Ìlò àwítúnwí ẹyọ-òrò mìíràn jẹ yọ nínú àwo orin Mójú Kúrò, (1973) yìi:

ÀJỌKỌ	<u>ìwà</u> , <u>ìwà</u> lá n wa o, <u>ìwà</u> <u>ìwà</u> , <u>ìwà</u> lá n wa o, <u>ìwà</u> aa
LÍLÉ	Bókúnrin dára bí egbin
ÈGBÈ	<u>ìwà</u> , <u>ìwà</u> lá n wa o, <u>ìwà</u>
LÍLÉ	Bókúnrin dára bí egbin
ÈGBÈ	<u>ìwà</u> , <u>ìwà</u> lá n wa o, <u>ìwà</u> aa
LÍLÉ	<u>ìwà</u> lẹwà ọmọ èniyàn o
ÈGBÈ	<u>ìwà</u> , <u>ìwà</u> lá n wa o, <u>ìwà</u> aa

LÍLÉ Eégún dára ó kujó
ÈGBÈ Ìwà, ìwà lá ní wa o, ìwà
LÍLÉ Èniyàn sunwọ̀n ó kùwà
ÈGBÈ Ìwà, ìwà lá ní wa o, ìwà
LÍLÉ Ajá Ọ̀yìn bó dára ó ku àtilẹ̀ sọ̀dẹ̀ o
ÈGBÈ Ìwà, ìwà lá ní wa o, ìwà
LÍLÉ Ẹ̀ jẹ́ ká lọ níwà rere
Ẹ̀ jẹ́ ká lọ nííwà rere o
ÈGBÈ Ìwà rere, ìwà rere
LÍLÉ Ìwà rere o
ÈGBÈ Ìwà rere lẹ̀şọ̀ èèyàn
ÀJỌKỌ Ẹ̀ jẹ́ ká lọ níwà rere

Mójú Kúrò, (1973).

“Ìwà” nínú orin òkè yíi ni olórin ẹ̀ àwítúnwí rẹ̀. Ọ̀seni Ẹ̀jirẹ̀ ẹ̀ itẹ̀numọ̀ “ ìwà” láti fi han àwọn olùgbọ̀ àti àwùjọ̀ lápapọ̀ pé ìwà rere ni ohun kìn-ín-ní tí ó lè fi ẹ̀dà hàn gégé bí ọ̀mọ̀lúàbí èniyàn. O şàlàyé síwájú sí i pé ìwà rere ló lè jẹ́ kí ẹ̀dà èyà tètè ẹ̀ àşeyè láyé kí ó sì tún rí ojú rere Elédumarè. Işẹ̀ pàtàkì tí itẹ̀numọ̀ ẹ̀yọ̀-òrọ̀ yíi ní jẹ́ ní ọ̀gangan ipò afo yíi ni láti pe àkíyèsí àwùjọ̀ sí èrè tí ó wà nínú kí èniyàn jẹ́ oníwà rere àti aburú tó lè wayé bí ẹ̀dà bá yan ìwà búburú láàyò. Itẹ̀numọ̀ ẹ̀yọ̀-òrọ̀ yíi fún àwọn olùgbọ̀ láàyè àti kópa nínú gbígbe orin bí olórin ti kọ ọ̀ léaléra. Işẹ̀ ipàkíyèsí sí tí onímọ̀ bí i Jakobson (1960) ní ó ya ewi sọtò sí ọ̀rọ̀ geere ni olórin fi ọ̀nà-èdè àwítúnwí ẹ̀yọ̀-òrọ̀ ẹ̀ lógangán ibi tí ó ti ẹ̀ àwítúnwí ìwà àti àwọn ọ̀rọ̀ míran bẹ̀ẹ̀.

Ìlò Ọ̀nà-Èdè Àfiwé

Àfiwé ni fifi ohun méjì ọ̀tọ̀tọ̀ láti orisun tó yàtò síra wéra pẹ̀lú èròngbà láti fi àbùdá àwọn nńkan wọ̀nyí rọ̀pò ara wọ̀n. Ọ̀nà láti lo ijinlẹ̀ ọ̀rọ̀ láti ẹ̀ àgbékalẹ̀ èrò ló ẹ̀ okùnfa ilò àfiwé nínú işẹ̀-ọ̀nà lítírẹ̀şọ̀. Ọ̀kan pàtàkì lára àwọn ọ̀nà-èdè tí oníşẹ̀-ọ̀nà lítírẹ̀şọ̀ lè fi dáşọ̀ ró èrò ọ̀kàn wọ̀n ni àfiwé jẹ́. Ọ̀gúnşemí (2009: 46) şàlàyé pé, “afiwé ni pé kí oníşẹ̀-ọ̀nà fi nńkan méjì wé ara wọ̀n yálà nípa pé wọ̀n jọ̀ ara wọ̀n nípa ìwà, àwọ̀, ìwà àdámọ̀ tàbí işẹ̀. Ó sì lè jẹ́ pé wọ̀n bá ara wọ̀n tan tàbí kí wọ̀n bá ara wọ̀n mu régírégí lóríşiríşì ọ̀nà”. Onímọ̀ yíi sọ̀ ọ̀ di míímọ̀ fún wa pé, ìbátan gbọ̀dọ̀ wà láàrin ohun méjì kí a tó lè fi wọ̀n wéra. Işẹ̀ oníşẹ̀-ọ̀nà lítírẹ̀şọ̀ ni latí wá ohun tó ẹ̀ wékú pẹ̀lú èrò tàbí kókó-òrọ̀ tí apohùn ní lókàn kí ó sì fi wọ̀n wéra nínú ipohùn rẹ̀. A lè rí ìwà tàbí işesí lára ohun kan tí ó jọ̀ nńkan kejì kí a wá fi àwọn nńkan wọ̀nyí wé ara wọ̀n.

Àfiwé ní í ẹ̀ pẹ̀lú yíyá àwòrán inú. Èrò láti ya àwòrán inú sọ̀kàn olùgbọ̀ jẹ́ kókó-òrọ̀ kan pàtàkì tí apohùn ní fi àfiwé ẹ̀. Kò sí ohun tí a kò lè fi wé ara wọ̀n níwọ̀n ìgbà tí wọ̀n bá ti ní nńkan tí wọ̀n fi jọ̀ra. Pàtàkì ilò àfiwé lówùjọ̀ yówù ni pé, ó máa ní fi apohùn hàn gégé bí ẹ̀ni tí ó mọ̀ èdè ló dádàdára. Àwọn babaílá wa máa ní ló àfiwé láti fi şàpẹ̀júwe ohun tí a kò mọ̀ tẹ̀lẹ̀ nípa fifi ohun tí

a mọ̀ tẹ̀lẹ̀ jùwe rẹ̀. Ọ̀nà méjì ní àwọn onímọ̀ tọ̀ka sí pé àfiwé inú èdè Yorùbá pín sí. Ìsọ̀rì kìn-ín-ní ní àfiwé tààrà, nígbà tí èkẹ̀jì jẹ̀ àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀.

Àfiwé Tààrà

Àfiwé tààrà jẹ̀ ọ̀nà-èdè tí a ní ló ọ̀dọ̀rẹ̀-kòdòrẹ̀ nínú ìsọ̀ ojoojúmọ̀ nítorí o ti di àṣà kí Yorùbá máa ẹ̀ àfiwé nínú ọ̀rọ̀. Ọ̀pọ̀ ìgbà ní àwọn onímọ̀ si ti fi ẹ̀yí hàn nínú ìṣẹ̀-ọ̀nà lítírésọ̀. Ajíbóyè (2002: 64) ṣàlàyé pé, “àfiwé tààrà jẹ̀ ọ̀nà-èdè tí a kò lè ṣàlò lójoojúmọ̀ àti nígbà gbogbo. Ó tilẹ̀ jẹ̀ ọ̀nà kan pàtàkì tí a fi máa ní gbé èrò afòyemọ̀ jáde kí ó lè yé ẹ̀niyàn yékéyéké”. Onímọ̀ yìí ṣàlàyé pé, ọ̀nà-èdè àfiwé tààrà jẹ̀ ohun tí Yorùbá máa ní ló nígbà gbogbo.

Bí àfiwé tààrà ẹ̀ jẹ̀ ọ̀nà-èdè tí a ní ló nínú ìsọ̀ ojoojúmọ̀ náà ní àwọn oníṣẹ̀-ọ̀nà lítírésọ̀ máa ní ló ó láti ya àwòrán sí ọ̀kàn àwọn olùgbọ̀ nínú ìṣẹ̀-ọ̀nà wọn. Ọ̀sẹ̀nì Ẹ̀jìrẹ̀ gégé bí ọ̀kan lára àwọn oníṣẹ̀-ọ̀nà ẹ̀ àmúlò àfiwé leraléra nínú àwọn àwo orin rẹ̀ tí a yàn. Bí àpẹ̀rẹ̀ nínú àwo orin Ayé ní yí:

....
ÀJOKO Bẹ̀ẹ̀ ní wọn bá sì gbéra àjò oo, wọn bá ní lọ
Wọn wá ní dágbere pọ̀ dígba oo
LÍLÉ: Ípé
ÈGBÈ Ìrìnàjo táwọn ní lọ, ìpàdé wọn bí i oyin
(Àwo Orin Ayé ní yí, (1975))

Nínú àyọ̀lò ọ̀kè yìí, olórin fi ìpàdé àwọn ọ̀rẹ̀ mọ̀ta tó rin ìrìn-àjò àti àwọn ará ilé wé oyin. Ohun jíjẹ̀ tó máa ní dùn lẹ̀nu ni **oyin** jẹ̀ nígbà tí **ìpàdé** tí olórin fi wé oyin jẹ̀ ìṣe. Ọ̀sẹ̀nì Ẹ̀jìrẹ̀ ẹ̀ àwàrí ohun tó lé kún ojú ọ̀ṣùwọ̀n láti jùwe bí ó ti fẹ̀ kí ìrìn-àjò àwọn ọ̀rẹ̀ mọ̀ta yìí rọ̀rùn, kí ó sì dán mọ̀ran tó. Ó wá ya àwòrán adùn oyin tí àwọn olùgbọ̀ mọ̀ sọkan wọn, kí wọn lè ní ìmọ̀lára èrò. Ìwúre fún ìrìn-àjo ló fi àfiwé tààrà yìí gbé kalẹ̀ ní ọ̀gangan ipò tí ó ti ló ó. Adùn tí a mọ̀ mọ̀ oyin bí a bá fi sẹ̀nu ni o ní kí ìpàdé ní. Ẹ̀yí tùmọ̀ sí pé kó dára tàbí rọ̀rùn. Àpẹ̀rẹ̀ mìíràn wà nínú àwo orin Ayé ní yí, (1975):

LÍLÉ Ló lóògùn bá mú oògùn
ÈGBÈ Ló fi gbáyawó mú lápá ọ̀tún un oo
LÍLÉ Kíyáa mọ̀sá,
ÈGBÈ Nì yàwóoo bá fi jí dide oo
ÀJOKO Ẹ̀ woo oògùn bó ti jẹ̀ bí idán
LÍLÉ Ẹ̀yin *majority boys*,
.....
LÍLÉ Aàwọn mètẹ̀tẹ̀ta
ÀJOKO K'Àṣíṣẹ̀lẹ̀ bọ̀ sí bí kó wá pẹ̀yẹ̀ ọ̀kín tí ó fẹ̀ paa
LÍLÉ Pẹ̀pẹ̀ méje lomo ti gbẹ̀ sílẹ̀ ẹ̀ *ready* láti fi pẹ̀yẹ̀ ọ̀kín

ÈGBÈ Wàrànhwérén ó tà kéní, ó tà kejì,
Tà kẹta bíj idán
Ó tà kẹrin, ó tà kárùn-ún, ...

(Àwo Orin Ayé n yí, (1975)

Yorùbá gbà pé idán pípa máa n rí bí apidán ti fẹ ní kíákíá èyí mú kí wọn fi ohun tàbí ìṣẹlẹ̀ tó bá yá kíákíá wé 'idán'. Òsèni Èjìrẹ̀ fi yíyára ta ọfà Aṣíṣẹ̀lẹ̀ wé idán bèè ni ó tún fi ìṣẹ̀ òògùn tí wọn fún obìnrin tó kú sílẹ̀ wé idán nítorí ó jẹ kíákíá. Bèè ló rí bí àwọn tó gbé ìgbésẹ̀ náà ti fẹ kórí láìyẹ nńkan kan sílẹ̀. Àpẹẹrẹ̀ mìíràn hànḍe nínú orin yíi kan náà báyií:

ÀJOKO Hùn-un-hun hùn-un èniyàn n kù bí òjò lòmọ lòmọ lórí
Hunùnùn èniyàn n kù bí òjò lòmọ ọlomọ lórí
LÍLÉ Ọba l'Aṣíṣẹ̀lẹ̀ ee
ÀJOKO Èèní dọwọ ẹẹ torí ọmọ ọlomọ ni iwọ ịṣe,
Bí pẹpẹ kan ọso bá lè sé ẹ,
O ọayé ẹ dọpin ni

(Àwo Orin Ayé n yí, (1975)

Ìlànà ká fi ohun méjì tó ní àbùdá kan náà wéra nípasẹ̀ lílo atọka bí i *bí* ní Òsèni Èjìrẹ̀ tẹlẹ̀ láàyẹ̀ yíi. O fí kíkùn àwọn èniyàn ilú tó n wòran Aṣíṣẹ̀lẹ̀ tó fẹ pa ẹyẹ wé kíkùn òjò tó n múra láti rọ. Àwọn èrò òhòwòran yíi bèrẹ̀ híhó/kíkùn nígbà tí wọn n wòye pé ọfà rẹ̀ kò ní rí ẹyẹ ọkín kankan pa. Èyàn tí kò sí níbẹ̀ nígbà tí wọn n hó yee ní òye bí híhó tàbí kíkùn wọn ẹ rí nípasẹ̀ àfiwé tààrà tí olórin yíi mú ló. Òfin tírì ifojú-ìhun-wò tí ó ni kí lámèétọ máa wádìi òfintótó nípa àjọṣepọ̀ ìṣẹ̀-ọ̀nà àti ohun tí ó n lẹ̀ lówùjọ (Scholes, 1974) wà ní rẹ́gí pẹ̀lú àkóónú tí ó hàn nínú àyọ̀lò òkè yíi.

Àfiwé Ẹlẹ̀lọ̀

Ohun tí kò bá lẹ̀ tààrà ni Yorùbá n sọ pé ó jẹ ẹlọ̀, bèè ọrọ̀ tí itumọ̀ rẹ̀ bá fara sin jẹ ọrọ̀ tó lẹ̀. Àfiwé ẹlẹ̀lọ̀ jẹ ọ̀nà-èdè tí Yorùbá n ló láti ẹ̀ agbékálẹ̀ ọ̀rọ̀ lónà àlùmòkóróyí. Nínú àfiwé-ẹlẹ̀lọ̀ ni a ti máa n gbé ìṣesí nńkan tàbí ìṣẹlẹ̀ kan wọ nńkan mìíràn lónà-ẹ̀rọ̀. Itumọ̀ méjì ọ̀tọ̀tọ̀ ni àfiwé ẹlẹ̀lọ̀ máa n ní. Itumọ̀ kìn-ín-ní ni itumọ̀ eréfèé nígbà tí itumọ̀ kejì jẹ itumọ̀ ijìnlẹ̀. Itumọ̀ eréfèé ni itumọ̀ tí ọ̀rọ̀ ní ní gberẹ̀fu nígbà tí itumọ̀ ijìnlẹ̀ nílò kí a ronú lé e, kí a sì yè ẹ̀ wò mọ̀ ọ̀gangan ipò tí ó ti jẹ yọ. Ọ̀gangan ibi tí àfiwé ẹlẹ̀lọ̀ tí jẹ yọ nínú afọ̀ ni yòò tọka itumọ̀ tí a òò fún un. Òsèni Èjìrẹ̀ ẹ̀ àmúlò ọ̀nà-èdè àfiwé ẹlẹ̀lọ̀ lókan-ò-jòkan nínú àwọn àwo orin rẹ̀ tí a yàn. Bí àpẹẹrẹ̀ nínú àwo orin Ìtàn Àwóri (1992):

LÍLÉ Fún mi lósàn mu o ee
ÈGBÈ Fún mi lósàn mu oo ee

ÀJOKO Kì í ṣòsàn tí wọn ní tà lọjà
 Fún mi lósàn mu
LÍLÉ Yàtò ṣòsàn tí wọn ní tà lọjà
ÈGBÈ Fún mi lósàn mu
LÍLÉ Bèbí o, gbe mi lésè ẹ o ee
ÈGBÈ Gbe mi lésè ẹ

Àwo Orin Ìtàn Àwóri, (1992)

Àfiwé ni olórin yíi ṣe nínú orin òkè yíi. Olórin ní kí wọn fún òun ní *ṣòsàn mu*, dípò kí ó fi gbogbo ẹnu sọ pé kí wọn fún òun ní *ọmú àyà* obinrin mu. Ọmú àyà obinrin ní ó pè ní *ṣòsàn*. Àfiwé ẹlẹlọ́ ni olórin ló ní ààyè yíi. Arímọ̀ àbùdá ni ó lò láti ṣe àdàpè obinrin nínú orin yíi. Ó sì fi hàn pé, òun mò pé oríṣi ìtumọ̀ méjì ni àfiwé ẹlẹlọ́ máa ní nígbà tó fi kún orin rẹ̀ pé kí í ṣe *ṣòsàn tí wọn ní tà lọjà* ni òun ní sọ. Ọ̀sẹ̀nì Èjìrẹ̀ lo àfiwé ẹlẹlọ́ yíi láti pé ọ̀rọ̀ sọ. Èyí wà ní ìbámu pẹ̀lú èrò àwọn onímọ̀ nípa *ìṣẹ̀ tí oníṣẹ̀-ọ̀nà* lè fi ọ̀nà-èdè ṣe. Àpẹ̀rẹ̀ m̀íràn jẹ̀ yọ̀ níbi tí ó ti kọ̀rin bá yíi:

LÍLÉ Ẹ̀ jòwọ̀ o, kí ayé ronú dúdú
ÈGBÈ Kí ayé ronú gógó
LÍLÉ Ènìyàn dúdú pẹ̀lú ìwà dúdú
ÀJOKO Ẹ̀ rọ̀yìn bó funfun pẹ̀lú ìwà funfun
 Ènìyàn dúdú pẹ̀lú ìwà dúdú
 Ẹ̀ rọ̀yìn bó funfun pẹ̀lú ìwà funfun
LÍLÉ Káyé ṣèbàjé
ÀJOKO Ènìyàn dúdú, káyé ṣèbàjé...

Àwo Orin Ìtàn Àwóri, (1992).

Àwọ funfun jẹ̀ àwọ̀ tí ó wuyi, tí ó sì jẹ̀ ohun mímọ̀, tí kò fààyè gba ẹ̀gbin. Àwọ̀ dúdú ní idàkejì jẹ̀ àwọ̀ tó fààyè gba idòtí tàbí ẹ̀gbin. Ọ̀pọ̀ èyàn làwùjọ̀ gbà pé ohun funfun dára ju dúdú lọ. Èrò yíi náà ló jẹ̀ yọ̀ nínú àyọ̀lò òkè yíi. Àwọ̀ méjèèjì ni olórin tókà sí gégé bí *ìwà ọ̀wọ̀ ènìyàn*. Olórin fi *ìwà tí àwọn ènìyàn dúdú* ní hù àti ìròrí wọn wé àwọ̀ dúdú nítorí ó gbà pé *ìwà tí kò dára wà lọ̀wọ̀ ènìyàn dúdú*. Ó sì pe *ìwà àti ìṣe àwọn Ọ̀yìn bó aláwọ̀ funfun ní ìwà funfun* nítorí ó gbà pé èrò àti *ìwà rere pẹ̀lú ifowosowopọ̀ wà láàrin wọn*. Àkíyèsí wa ni pé, kò sí bí *ìwà búburú* tàbí rere ṣe lè ní àwọ̀ kankan nítorí kò ṣe é rí sójú rará. Àfiwé ẹlẹlọ́ ni olórin yíi lò láti yàwòrán inú sọkan olùgbọ̀. Èyí fún àwùjọ̀ láàyè láti ríran rí ìtumọ̀ àti kókó-ọ̀rọ̀ inú orin sákàrà tí a yèwò. A ní ànfààní láti ríran rí èyí nítorí pé a nímọ̀ nípa àwùjọ̀ àti àṣà tí ó bi *ìṣẹ̀-ọ̀nà* tí a yèwò.

Ohun tí ó hàn gbangba ni pé, àwọ̀ tàbí ìran ti èyàn ti ṣe wá kọ̀ ni yóò tókà *ìwà* tí èyàn yóò hu làwùjọ̀. Bí a ti rí èyàn oníwà rere láàrin aláwọ̀ funfun náà ni a rí àwọn oníwà búburú láàrin wọn.

Bákan náà, èyàn rere tó wà láàrin adúláwò pò níyè, bèè ni a sì rí oníwà àìda láàrin wòn. Bí ó tí wà ní ìkì náà ló wà ní gbàhja.

Àgbáloḡbábò

Iṣẹ̀ yíi gbìyànjú láti ṣe àgbéyèwó ọ̀nà-èdè inú orin ibílẹ̀ Yorùbá ní pàtàkì jùlọ̀ orin sákàrà Òsèni Èjìrẹ̀. A ṣe àyèwò iṣẹ̀ àwọn onímò lóri ọ̀kan-ò-jòkan orin ibílẹ̀ Yorùbá. Èyí fún wa ní ànfààní láti mọ̀ ibi tí iṣẹ̀ iwádíí dé dún lóri orin ibílẹ̀ Yorùbá. Ọ̀yè tí a ní láti ara èyí ni a fi ṣe àtẹ̀gùn iṣẹ̀ wa. Àbájáde iṣẹ̀ yíi fi hàn pé ọ̀kan pàtàkì ni orin sákàrà jẹ̀ nínú àwọn orin ibílẹ̀. Bákan náà ni ó hàn pé àwọn olórin ibílẹ̀ Yorùbá ní pàtàkì jùlọ̀ orin sákàrà ní ṣe àmúlò ọ̀nà-èdè Yorùbá nínú àgbékalẹ̀ àwọn àwo orin wòn. Bèè ni ó hàn pé gbédègbéyò ni olórin sákàrà Òsèni Èjìrẹ̀ jẹ̀.

Pèlú ilò abala Roman Jakobson (1960) àti Riffatterre (1979) lóri tíòrì ifojú-ihun-wo iṣẹ̀-ọ̀nà, a ṣe àdáyànri ọ̀nà-èdè méjì tó hánde jùlọ̀ tó sì ṣiṣẹ̀ ìpàkíyèsí sí nínú àwọn orin Òsèni Èjìrẹ̀ tí a yàn. À kíyèsí pé bí a bá ní kí a tẹ̀lé èrò Roman Jakobson (1960) tó tọka pé kí lámèétọ̀ ṣe àyèwò gbogbo ọ̀nà-èdè tó mu iṣẹ̀-ọ̀nà lítírẹ̀ṣọ̀ yàtò sí èdè ojoojúmọ̀ bẹ̀bà yíi yòò gùn kojá bó ti yè. Èyí ló mú wà yan èrò àti àbá Riffatterre (1979) tó ní kí lámèétọ̀ ṣe àwàri ọ̀nà-èdè tó hánde jù àti àwọn tó ṣiṣẹ̀ ìpàkíyèsí sí láàyò. Títẹ̀lé àbá onímò yíi fún wa ní ànfààní láti ríran rí i pé ọ̀nà-èdè àwítúnwí àti àfiwé ló hánde jùlọ̀, àwọn méjèèjì yíi náà sì ṣiṣẹ̀ ìpàkíyèsí sí nínú àwọn àwo orin sákàrà Òsèni Èjìrẹ̀ tí a yàn nínú iṣẹ̀ yíi. Èyí kò sọ pé, ọ̀nà-èdè méjì yíi nìkan ni Òsèni Èjìrẹ̀ ṣe àmúlò.

ÌWÉ ÌTÓKASÍ

- Adéyemí, O. (1996). "The Yorùbá People: Their Origin, Culture and Civilization" nínú Ọ̀látúnjì (ed), *The History, Culture and Language*. Ìbàdàn: Ìbàdàn University Press.
- Adéyemí, O. (2006). *Tíòrì Lítírẹ̀ṣọ̀ ní èdè Yorùbá*. Ìjebú-Ode, Shebiotimo Publication.
- Ajíbádé, G.O (2005). *Negotiating Performance: Osun in the verbal and visual metaphors* Bayreth African Studies. Working papers No. 4.
- Ajíbóyè, O. (2002). *Lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá: Ifáàrà*. Ìlọ̀rin: Ema Books, o.i 64.
- Ajíbóyè, O. (2003). *Ewì Alohùn Yorùbá Orin*. Òró: Maja Books, o.i 116.
- Euba, A (1971). *Islamic Musical Culture Among the Yoruba: A Preliminary Survey in Essays on Musical and History in Africa*. Wachsmann, Northwestern University Press.
- Fájényò, A. (2000). "Ìlò-Èdè Yorùbá" nínú Ọ̀pádọ̀tun T. (ol), *Àkójọ̀pò Ìmò Ìjìnlẹ̀ Yorùbá Apá Kejì*. Ọ̀yọ̀, Ọ̀yọ̀ State College of Education, Ọ̀yọ̀. o.i 39-62

- Fánilólá, K. (1990). *Contemporary Yorùbá oral Poetry (1970-1986)* Unpublished PhD Thesis, Ilorin: University of Ilorin.
- Jakobson, R. (1960). "Closing Statement: Linguistics and Poetics" níú *Style in Language*. Thomas A. Sebeok(ol). Cambridge: Mass MIT Press. o.i 350-377
- Jakobson, R. (1960). "Closing Statement: Linguistics and Poetics" níú *Style in Language*. Thomas A. Sebeok(ol). Cambridge: Mass MIT Press. o.i 350-377.
- Ògúnymí, R.A (2009). *Ìṣọwólò Èdè Yorùbá*. Oñdó: LEKOKA Publishers.
- Ọláfálé, H. (2015). *Àgbéyèwò Orin Ìbílẹ̀ Yorùbá ní Ìlú Ìlorin*. M.A Thesis Unpublished Department of Linguistics and African Languages and Literature. Ọbafẹ́mi Awólówò University Ilé-Ife.
- Olúkojú, E.O. (1994). *The study of Yorùbá Songs*. Ìbàdàn, University of Ìbàdàn of Linguistics and Nigeria Language University of Ìbàdàn.
- Olútóyè, O. (1993). "Ìkọrinjóni ní ilẹ̀ Èkìtì: Ìlò Orin Ọdún Ìbílẹ̀ níú Ìṣàkóso Àwùjọ" níú *Ife Annals of the Institute of Culture Studies*.
- Ọpádòtun, O (2002). *Okòó Ewì Alohùn*. Ọyó: ODUMATT Press & Publishers.
- Ọpéfèyítímí, J.A. (2014). *Tíòrì àti Ìṣọwólò-Èdè*. Ilé-Ife: Ọbafẹ́mi Awólówò University Press.
- Oyèbámjì, M. (1975). A Literary Appraisal of Sákàrà: A Traditional form of Music níú *Yorùbá Oral Tradition*, Wándé Abímbólá (ed). OAU, Ilé-Ife, o.i 517-549.
- Riffattere (1970). "Describing Poetics Structures: Two Approaches to Baudelaire's 'Les Chart'" *Structuralism*. (olóòtú) Jacques Ehrmann. New York: Doubleday-Anchor. o.i 188-230.
- Sanni, R. O. (2021). Ojú-Àmúwayé Nípa Obìnrin níú Àṣàyàn Orin Sákàrà Òsèni Èjìrẹ̀ In *LASU Journal of African Studies (Ọpànbàtà)*.9(1) pp 138-147.
- Scholes, R. (1974). *Structuralism in Literature: An Introduction*. London, Yale University Press.